

דברי סיום

הנהגתו של הרמב"ם עצמו בחייו

וזוהו הכל מאשר ידענו להוכיח מהכרעת דעתו הקדושה על פי דבריו ז"ל אשר בשני ספריו המקוריים הללו (ספר היד החזקה וספר המצוות). וכן יש לפנינו די להוכיח מדרך הליכות חייו הקדושים, דהנה ידוע בספרים כי רבנו ז"ל מנוחתו כבוד בארץ ישראל (או בטבריה או בחברון עיר הקדש, סדר הדורות), ולדעת הרבה מרבתינו עלה בכבודו ובעצמו בחיים חיתו לארץ הקודש לשכון בתוכה (שם, ת"ת קכ"ז לאלף החמישי) שכן מובא האגרת שכתב מירושלים למצרים לתלמידו (עיין סדר הדורות), ויש אומרים שבחייו ז"ל לא עלה כי אם היהודים ממצרים נשאו אותו אל ארץ ישראל^{קט}, ואם כן היה דר כל ימיו שלא בארץ ישראל. וע"י כך, פן יעלה על דעת האדם לחשוב שבשביל שסבר דאין מצוה לדור בזמן הזה בארץ ישראל עשה זאת, ויוכיח מזה שהדין עם הגאון בעל מגילת אסתר ז"ל נגד הרמב"ם ז"ל – אל יאמר אדם כן, דהנה הא תינח אם היה דר בשאר ארצות חו"ל, אבל אנו יודעים איה גר רבנו – הלא ידוע שהיה דר בארץ מצרים, ולא עוד אלא שבהיותו כבר כבן שלשים שנה^{קכ} בא עם מר אביו רבי מימון ז"ל לארץ ישראל, ויצא ממנה לארץ מצרים! ובשלמא אילו היה יוצא לשאר ארצות חו"ל אזי אולי היה מהאפשר לומר, שבשביל שדעתו היא דמצות "וישבתם בה" סרה מהיות מצוה עוד בזמן הזה, ממילא שבטל גם איסור היציאה מארץ ישראל לחו"ל (אשר גם טענה זו בטלה מפני שהאיסור לא חדל וממילא שחזר הדין, כאשר הוכחנו בזה בראיות ברורות), אבל אחרי שאנו רואין כי יצא מארץ ישראל לארץ מצרים, אשר גם על השכונה גרידא ששכן רבנו במצרים, גם כן מצינו כמה העמיקו הגאונים המחברים למצוא פשר, אחרי שבעצמו פסק בספרו הגדול (מלכים ה,ז) שאסור לדור בארץ מצרים, ומכל שכן כשביאתו כדי לשכון בה היתה ביציאה מארץ ישראל, אשר על זה בודאי שאין למצוא כל היתר, כי הנה על זה הלא באה המצות ל"ת דתרי"ג מצוות (מצות ל"ת מו) "שהזהירנו משכון בארץ מצרים לעולם", שלא זו הוא ממה שאמרה תורה (דברים יז,טז) בחובותיו של מלך ישראל, שלא יעשה איזה פעולה שבגללה יצטרכו לשוב למצרים, כמו ריבוי הסוסים, ש"למען הרבות סוס", פן "ישיב את העם מצרימה" וזה אמר לא תוסיפון לשוב בדרך הזה", אם כן כוונת התורה מבוארת, דליציאה מארץ

קעו תולדות חכמי ישראל לר' קלמן שולמן (חלק ב' צד פב) בשם המחברים.

קעח רבנו נולד בשנת ד"א תתצ"ה בספרד, וע"י ביאת מר אביו לאפריקה כדי לחזק את דת ישראל שהחל להתמוטט שם, היה הוא גם כן שם מעט עד שנת תתקכ"ה לאלף ה' ואח"כ בא לארץ ישראל, וממנה יצא לארץ מצרים וישב בה כל ימי חייו (שם מעמ' טו עד כז). לקוח מתמצית דברי בעל החרדים הוא הרה"ק ר' אליעזר אזכרי זצ"ל (מקור ממנו שאב ענין זה, גם החכם גראטץ בספרו דברי ימי ישראל הגדול חלק ששי פרק העשירי צד רצ"ט).

ישראל למצרים כדי לדור בה אין שום היתר לעולם, אחרי שעוד בארץ ישראל אין לעשות גם איזה פעולה אחרת שהיא תוכל להיות הסבה הגורמת את ההשבה והחזרה למצרים, וזהו שכתב בהגהות מיימוני (שם ב) "לא אסרה תורה אלא בדרך הזה, כלומר מארץ ישראל למצרים אבל משאר ארצות מותר" עכ"ל קטט, וכן כתב בעל ציון ירושלים בגליון הירושלמי (סוכה פ"ה ה"א) בשם ספר היראים מ"א בעל התוספות (מצוה שג) וז"ל "על הדרך הקפידה תורה, דוקא מדרך ארץ ישראל למצרים אסור, לא דרך אחר" עכ"ל, והרי שבאם השכונה במצרים היא באופן לצאת מארץ ישראל, אזי אין כל שום צד טעם להתיר, ובכל זאת מצאנו ראינו שרבנו יצא ודר בה, ואם כן סרה מכאן כל הוכחה כל דהו בנוגע למצות דירת ארץ ישראל. ועל דבר שובו וחזרתו של רבנו באמת מארץ ישראל למצרים וישיבתו בה, עלינו להשכיל כי ודאי מוכרח היה לזה או עת לעשות לה' היתה כו', כמובא בספרים דבאמת לצד שתי סבות מוכרחיות עשה זאת, האחת שהיה אנוס לזה מפני הסכנה^{קפ} הגדולה שרחפה עליו, ואונס רחמנא פטריה, והשנית והיא העקרית לענ"ד, דהנה מצב ישראל אז בימי רבנו ז"ל בדברי אמונה ודת ברע היה מאד בכמה ארצות^{קפ}, בארץ מצרים כמעט רוב הקהל היו נוטים אחרי הקראים (שם הגדולים לרחיד"א מער"ג אות מ'), ובכלל בארצות אפריקא ותימן התגברה מאד התשוקה בלב בעלי דת האיסלאם להכביד אכפם על היהודים שימירו חס וחלילה את דתם, ובני ההמון עוד מעט ובאו במסורת בריתם, ולולא רבנו שעמד בפרץ והחזירם לדת ישראל מי יודע מה היה להם, ואם כן איפוא הוא בדרך עת לעשות לה' הפרו כו' על דרך שבארנו למעלה בדבר יציאת חז"ל מארץ ישראל שהיתה גם כן משום עת לעשות כו', על כן מצא רבנו לנכון לפניו ליצאת ולדור באלה הארצות ואפילו בארץ מצרים, אבל לא מפני שהקל חלילה במצות ישיבת ארץ ישראל קפב.

וזה לשון החרדים (בקצור מדבריו, מצות התשובה סוף פרק א): "מכתיבת יד הרב רבנו משה מאור הגולה (הרמב"ם) כך היה כתוב שם... וליל אחת בשבת שלשה ימים לירח סיון, יצאתי מן הים בשלום ובאתי לעכו, ונצלתני מן השמד, והגענו לארץ ישראל, ויום זה נדרתי שיהא יום ששון ושמחה ומשתה ומתנות לאבינונים אני וביתי עד סוף כל

קפט יעו"ש בהגהות מיימוני, ומדיוק דבריו נראה שזה נעלם מבעל ההגהות (תלמיד מהר"מ ז"ל מרוטנבורג) דרבנו גם יצא מארץ ישראל למצרים, דלפי זה לא יתורץ גם כמה שנפרש רק "בדרך הזה" עיי"ש. קפ עיין שבילי עולם לרש"ב (שהסכימו עליו גאונים מפורסמים) בפ' א"מ ד"ה "יהודים מדורות עולמים", שמביא מכמה גאונים ומשיג עליהם, ומעלה על פי ספרי התולדה המאומתים, שמחמת אונס סכנה נאלץ רבנו לשוב ולדור במצרים.

קפא וזהו שכתב רבנו בספרו הגדול (הל' דעות פ"ו ה"א) "ואם היו כל המדינות שהוא יודעם ושומע שמועות נוהגים בדרך לא טובה כמו זמנינו..."

קפב יעוין בהערות הנוספות בעמ' רעז (ויעוין מגילה יב,ב תוס' ד"ה זיל, דאין לתרץ על ענין דירת רבנו במצרים מיומא (נד,א) מדבלבל סנחריב את כל הארצות, דהנה מצרים לא בלבל).

הדורות, ויום שלישי בשבת ארבעה ימים לירח מרחשון שנת... ליצירה, יצאתי מעכו לעלות לירושלים תחת סכנה, ונכנסתי לבית הגדול והקדוש (?) והתפללתי בו ביום חמישי ששה ימים לירח מרחשון, ובא' בשבת תשעה בחדש, יצאתי מירושלים לחברון לנשק קברי אבותינו במערה, ואותו יום עמדתי במערה והתפללתי שבח לאל 'יתברך על הכל, ושני הימים האלו שהם ו' ותשיעי במרחשון, נדרתי שיהיו לי כמו יום טוב, ותפלה ושמחה בה ואכילה ושתייה, אלקים יעזרני על כל, ויקים לי, נדרי לה' אשלם אמן. וכשם שזכיתי להתפלל בה בחורבנה כן אראה אני וכל ישראל בנחמתה מהרה אמן" עכ"ל (של רבינו הרמב"ם ז"ל)" עד כאן דברי הרב הקדוש החרדים ז"ל. ואחרי כל זה, היש לומר עוד דלרבנו ז"ל בטלה מצות ישיבת ארץ ישראל מכל וכל? היתכן שבאם לדעתו ז"ל היה לקיומה היום ערך כקיום איל המלואים בזמן הזה, שהיה מנדר יום בואו לארץ ישראל ליום ששון ושמחה? ובכלל כל דבריו ז"ל אלה כשנעיין בהם, הלא נמצא מפורש דזהו אצלו מכלל "נדרי לה' אשלם" פי' שהוא לו מנדרי הקדש (עיין לעיל מענה יב הערה קח), וכי הסתכן נפשו וע"י מסירת נפש זכה לבוא בתוכה, ועל כרחק בודאי שכן גרמה לו לצאת ממנה למצרים, גם איזה סבת אונס סכנה רחמנא ליצלן.

וכתב בספר כפתור ופרח בפ' החמישי^{קפג} וזה לשונו "ושמעתי במצרים מפי ה"ר שמואל ז"ל אחד מבאי ביתו של הרמב"ם ז"ל, שכשהרב ז"ל היה חותם שמו באגרת שלוחה היה מסיים – הכותב העובר בכל יום שלשה לאוין..." – (היינו בשביל דירתו במצרים) עכ"ד. ועל זה השיג בעל ספר שבילי עולם (ועל ספרו הסכימו אז – שנת תקפ"ג וד' – גאונים רבים כהגאון ר"מ בנעט ז"ל, בעל חתם סופר ז"ל ועוד ועוד) וכתב בד"ה יהודים מדורות עולמים (בחלק מצרים) שמדבר שם בארוכה מענין דירתו של רבנו בארץ מצרים וזה לשונו "ואחר כי עמדנו על זה (על דבר דירתו בארץ מצרים) מצאנו בספר כפתור ופרח פ"ה (ומעתיק את דברי המחבר הנ"ל, ואומר) ולבבנו יתחמץ על עדות זו, יען בידנו הרבה אגרות וש"ת מהרמב"ם ז"ל, ולא מצאנו חתימה כזו על אחת מהן..." ע"כ.

ולי הדל בערכי יש בקורת אחת קטנה בדברי המחבר ס' שבילי עולם, בגלל השגתו זו שהשיג על דברי המחבר הקדמון הזה, בעל "כפתור ופרח", שלא בצדק ושלא במשפט. והנה לענ"ד יש לאמר שרי ליה מארי לבעל המחבר שבילי עולם, כי יתן דופי ומטיל ספיקות בעדות צדיק קדמון כבעל כפתור ופרח, שכל רבותינו הפוסקים יביאוהו ויסמכו על עדותו ועל דבריו, ולב בעהמ"ח ס' שבילי עולם יתחמץ לו על עדותו, מפני שהוא לא מצא את החתימה הזאת באיגרות ותשובות הרמב"ם, והאם הוכחה היא זו? א) פן בשטף הזמן כלו דוקא המכתבים ההם ואינם, כי הנה לא אמר

קפג מכאן עד סוף הפרק הובא במהדורה הראשונה ב"הערות נוספות" בסוף הספר, ושילבנוהו במהדורה זו במקומו (בשינויים קלים הנגזרים מהשילוב במקום אחר) (העורך).

הר"ש שכן היה חותם על כל כתביו, כי אם העיד "שכן היה מסיים כשהיה חותם שמו באגרת שלוחה", ואולי לא קרה הדבר הזה רק פעמים מספר תכף אחרי בואו לשם, בעוד היה לבו הטהור חם בקרבו על צאתו מארץ ישראל למצרים, והאגרות המעטות ההן או שנאבדו אחרי כן, (ב) או יושבי ארץ מצרים פן הסתירון הם לכוונה מובנת, לבל יהיו הם כחוטאים ופושעים כל היום, (ג) או אולי הסתירם אח"כ רבנו בעצמו, אחרי שראה שישוב ישראל במצרים בעת ההיא, הכרחי הוא לפי מצב הזמן אז, ולמה תהיה חתימתו זאת כמוזכיר עון להם? וקיים בהם מאמרם ז"ל (ביצה ל,א) "מוטב שיהיו שוגגים...". (ד) ובפרט שמחבר הספר הקדמון המוסמך הזה, יספר לן שבעצמו שמע מפי הר"ש, ובודאי שאותו הר"ש ז"ל גם כן בר סמכא היה, דלולא זאת לא היה סומך עליו, ואחרי עדות כזו יבוא בעל המחבר ספר שבילי עולם להטיל ספק. יש איפוא להתפלל על הרב החכם מהר"ש בלאך, אחרי כי ראה את הספר כפתור ופרח, מדוע לא למד אל דרכו של מחבר הספר הזה, שמי שקורא פרקים אחדים בו הלא יראה כמה היה אדם זה צדיק וטהור ולכל דברי חז"ל גם להדקדוק היותר קל בדבריהם קדוש יאמר לו, ובכל זאת בבואו (בפ' י"ד) להזכיר את הרב אב"ן עזרא ז"ל, אשר לפי דרכו בקודש (של זה המחבר בעל כפתור ופרח) לכאורה היה לו להפציר על דבריו, לפי מה שידענו אנחנו את דרך הראב"ע ביחס דברי חז"ל באגדה, כמה שנתבאר מכמה מקומות, ואף על פי כן יאמר שם (בענין קדוש החודש) בזה הלשון "אי לאו דמסתפינא מדברי רבי אברהם בן עזרא הייתי אומר...". והרש"ב בעל המחבר ספר שבילי עולם, לא יסתפא ולא יפחד כלל מלנגוע בכבוד המחבר הקדמון, ולא ירא מלפגום באמיתות עדות דברי הקדמונים שהיו זה יותר מחמש מאות שנה לפניו? נפלאה!

ובקונטרס תקוני השגיאות מהמביא לבית הדפוס (עמ' מ) לספר כפתור ופרח מעלה כמה שכתבתי בנידון דירת ארץ מצרים, שהעיקר הוא שלא לצאת מארץ ישראל לשם, וכי רבנו (הרמב"ם) משום אונס עשה זאת כו'.

המסקנה – מצות ישיבת ארץ ישראל היא נצחית ועלינו לקיימה

ובזה אצא בכובד ראש מלפני הקורא הנבון, ונאמר שהמצוה הדגולה והסגולה היקרה והחביבה הזאת, מ"ע מן התורה היא גם לדעת רבנו הרמב"ם לא לבד רק לאיזה פרק ידוע, כי אם מימות עולם מראש מקדם עד הדור האחרון אשר על עפר יקום, וכשם שלא נתבטלה חלילה מצוה זו מעולם, כן לא תתבטל לעולם ולדורי דורות תקום ותהיה מצוה יקרה וחביבה עלינו כמו שהיתה וכמו שהיא. ואם לא אם תהיה שעה שיתבטלו כל המצות כרב יוסף (נדה סא,ב) שאמר "מצות בטלות לעתיד לבוא", אשר גם ענין זה (דביטול מצות לעתיד) יובן לעניות דעתי קפ"ד דהיינו, שהצויים יבטלו ולא המעשים קפ"ה, פי' שמפני עוצם

קפד במקום אחר ברשימותי אשר עמדי בכתובים.

קפ"ה עי"ש (בדף הנ"ל בנדה) בהגהות הגאון ר' צבי הירש חיות ז"ל שעמד בזה ומביא הרבה מאמרים סותרים

מצות ישיבת ארץ ישראל

גודל כח הקדושה, וההופעה האלקית או כאשר יופיע אור ה' והדר גאוונו ומלאה כל הארץ דעה, ממילא שיהיו כל דרכי האדם רק בעבודת קניני התורה, שהם כלם רוחניים ואלקיים מבלי שיצטרך להיות צוויים עליהם כלל כי מעצמם יתקיימו, על דרך דלא סגי בלאו הכי. וכן הוא לפי זה גם במצות ישיבת ארץ ישראל, יתכן שהצווי עליה יתבטל כי למותר יהיה, יען מפני הזדככות החומר וטהרת המקום, שיהיה כל מקום מוקטר מוגש לשם ה' יתברך לבדו, אזי אולי כל ישיבותינו תהיינה ישיבת ארץ ישראל, על דרך שנמצא מאמר "עתידה ארץ ישראל שתתפשט בכל העולם כולו"^{קפ}, אבל כל זמן שכל המצות והחוקים עומדים וקיימים, גם המצוה הזאת עומדת בתקפה ומצוויים אנו עליה לקיימהו.

זה את זה בנידון הענין דמצות בטלות, וחותר ליישב את הקושיה, שהביטול יהיה רק ברגע אחד, היינו רגע התחיה ואחרי כן ישוב למה שיהיה, ע"כ. ומלבד שהתירוץ הזה דחוק הוא מאד, לאמר שכל הענין הזה נאמר על רגע אחד, הנה לא יתורצו כלל כל הסתירות גם אחרי התירוץ הזה, וגם מה שהבין הגאון במשמעות דברי התוספות (שם ד"ה א"ר יוסף) גם כן אינו מוכרע, כי מן התוס' לא נשמע רק שבזמן התחיה כבר יהיה ביטול המצות, אבל אין הכרע בדבריהם כי רק ברגע ההוא תתחיל שעת הביטול, ושהיא היא גם עת חדלת הביטול כמדוייק בדברי הגאון ז"ל, על כן עולה בענ"ד לבאר (על פי מה שנמצא אצלי במקום אחר בארוכה) שהפירוש הוא שצווי המצות באופן שהם עתה, זה יתבטל מפני שלצד בחינת המצב של העת ההיא שיהיה בערך גבוה מאד נעלה, שלא ישוער כלל בשכל אדם כעת, למותר יהיו צוויי המצות בערכם הנכחי דבזמן הזה, ובוה יסרו כל הסתירות עיי"ש. דבאמת חמשה חומשי תורה בודאי לא יתבטלו מפני שקניני התורה הלא ישארו לעד ולעולמי עולמים, ולנצח נצחים יעמדו כנ"ל, אבל תוכן הצוויים דכעת הזאת בודאי שיתבטלו, ולכן אמרו נביאים וכתובים עתידים להבטל, על דרך שהבאנו למעלה (עיי'ן הערה קעב) שאז בשיתם עון ופשע, וישראל לא יהיו חוטאים לא יצטרכו להם במכל שכן מזמן הזה עיי"ש, דמדאין צורך לצוויים מפני שמעשה הטוב מאליו יעשה, ממילא שאין מקום לתוכחות אז, זכירת ארץ מצרים גם כן תבטל על דרך שאמרו (ברכות יב, ב) לא שתעקר יציאת מצרים... אלא... טפל...", פי' נגד הערך הרם והנשא של החירות מהשעבוד שנספר ממנו לעתיד יהיה סיפור יציאת מצרים טפל לו. וכן ביטול המועדים אז על דרך שכתב השל"ה ז"ל (תושב"כ שלו פ' תצוה ב"ה לפני ה') שהוא על דרך בטל בששים או ברובא שבדברי רז"ל, שלצד עוצם הגדולות והשמחות דלעתיד לא יתחשבו המועדים במעלתם שהם עתה, וגם ביטול הקרבנות הבאים כולם על כפרת איזה עון ידוע, ממילא יובן שההכרח הוא שיתבטלו אז, אחרי שלא יהיו חוטאים, חוץ מקרבן תודה כמה שאמרו רז"ל ברבה (ויקרא ריש פ"ט) "תודה אינו באה על חטא", וכן בתנחומא שם (צו סי' ז) "כל הקרבנות מביאים על העבירות... אבל התודה... על הנס היתה באה", ועל כן מאחר שבטלה הסבה בטל גם המסובב, והדברים בזה ארוכים ואכמ"ל.

מצאתי אחר כתיבי זה באגדת ירושלמי בנדפסת בס' עין יעקב (מגילה פ"א) בעין יעקב החדשים, שהבעל עץ וענף יוסף נגע בקצה עטו, וכותב כעין זה שכתבתי, אבל אנכי לא ראיתי זאת מתחילה חלילה לי מזה; וכן מה שכתבתי שם בענין ביטול הקרבנות, הנה מצאתי עתה בהערות ותקונים של הרב החכם מהר"ש באבער נ"ל לפסיקתא דרב כהנא (סוף פיסקא ט הערה צח) שמביא משם האברבנאל ז"ל בס' ישועות משיחו (עיון הרביעי סוף פ"א) שכתב כמו כן, ואני הדל לא ידעתי מזה, כי לא זכיתי עוד לראות את הספר ההוא, וברוך האל העוזר לי לכוון לדברי גדולינו וקדמונינו ז"ל, כה יזכני לעולם אמן.

קפו יעוין ילקוט ישעיה (תקג) "עתידה ירושלים להיות כארץ ישראל וארץ ישראל ככל העולם..." עב"ל. והנוסחא שהבאתי בפנים אמנם נחקק במוחי מאמר כעין זה וכן מפורסמה אגדה זו בפיות התורניים, אבל כפי הנראה לא נמצאה בשום מקום, ואולי מזה הילקוט היא, ובאמת הכל חד הוא. אולם אפשר לומר כן גם שלא על פי דרכי המדרש כי אם על פי ההלכה והוא על פי דברי התוספות שהבאנו לעיל (מענה ט' אות ו') ע"ש, שלאחר שנכבשה כל ארץ ישראל, אזי כל מה שכובשים מחו"ל כבוש של מצוה הוא, אם כן ממילא שלאחר כלות השעבוד אז כאשר ארץ ישראל לישראל תהיה, ממילא שתתפשט ארץ

דברי סיום

ובודאי כל מי שחננו ה' יתברך לפי מצבו שהיכולת בידו להאחז בארץ הקודש, מחויב הוא בכל מאמצי כחותיו להשתדל בזה עד שיעלה ויבוא ויגיע להאחז ולהתנחל בנחלת ה' זו ארץ ישראל, כמה שכתב רבנו הרמב"ן (בראשית לג, יח) על פסוק "ויחן את פני העיר", על פי הראב"ע ז"ל "כי מעלה גדולה לארץ ישראל, שכל מי שיש לו חלק בה חשוב הוא כחלק עולם הבא", והרי ששכר המתנחל בארץ ישראל שכר עולם הבא הוא, ובשכר זה נזכה לעלות לציון ברנה, אמן כן יהי רצון.

ישראל בכל העולם, בדרך פשוט מפני שכל מה שיכבשו יהיה של מצוה, ואפשר לומר דאולי לזה כוונו חז"ל במדרש (שמות רבה פט"ו כג) וח"ל "ארץ ישראל לכם שנאמר לתת לכם את ארץ כנען, ולא ארץ ישראל בלבד אלא אפילו כל הארצות שנאמר כל מקום אשר תדרוך כף רגלכם בו..." ע"כ. והיינו שלאחר כבושה של ארץ ישראל אז יוכל כל העולם להתקדש בקדושתה של ארץ ישראל.

ברוך מזכיר נשכחות, כעת אחר כמה שנים בקבלי עתה את ההגה"ה האחרונה מבית הדפוס, נזכרתי איו שאבתי את המאמר הזה, הוא בספר לקוטי תורה להגאון אדמו"ר בעל השו"ע והתניא זצ"ל בפ' מסעי (אלה מסעי הב' ד"ה "לבאר") אבל כמדומני שכוונתו לדברי הילקוט הזה, או אולי מצאו הוא ז"ל באיזה ממדרשי חז"ל הבלתי מצויים בידינו (ובציוני המקורים לרבי מנחם מנדל שניאורסון זצ"ל ציין גם לפסיקתא רבתי פרשה א' שהביא בדברי הילקוט – העורך)

